

<https://doi.org/10.15407/eip2021.04.007>

УДК 330.342

JEL B41; D80; H11; O10; O43

Володимир Липов¹

НЕПЕРЕДБАЧУВАНІ НАСЛІДКИ І ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто джерела виникнення, типи, механізми формування та інструменти мінімізації непередбачуваних наслідків економічних реформ в Україні. Як непередбачувані розуміються ненавмисні, побічні, опосередковані, неймовірні наслідки дій ініціаторів, організаторів та виконавців українських реформ, які, за їхніми планами не мали статися, але сталися і тепер визначальним чином впливають на стан національної економіки. Методологічна база дослідження включає аналіз історико-генетичний, порівняльний, статистичний, графічний. Витоки дослідження так званих непередбачуваних наслідків дій людини прослідковуються у працях Н. Макіавеллі, Дж.Б. Віко, Б. Мандевіля, А. Фергюсона, У. Петті, А. Сміта, Ж.Б. Сея, К. Маркса, К. Менгера, В. Парето, М. Вебера, Ф. Хайека, Р. Мертонна.

До передумов виникнення непередбачуваних наслідків економічних реформ в Україні віднесено: недостатню компетентність ініціаторів та організаторів; помилки аналізу проблем унаслідок ігнорування специфіки поточної ситуації; спрямованість на досягнення негайного результату, що не дає можливості прорахувати довгострокові наслідки заходів, які упроваджуються задля реформ; недооцінка ролі базових цінностей національної культури та впливу на поведінку економічних суб'єктів оприлюднення передбачень. До типів непередбачуваних наслідків, що вплинули на перебіг економічних реформ в Україні, віднесено ті, які, хоча і залишаються для системи функціональними, проте викликані латентними, не усвідомлюваними та не планованими чинниками, що виникають на основі латентних дисфункцій. До різновидів механізмів формування ненавмисних наслідків економічних реформ в Україні віднесено прояв результатів латентних функцій, самореалізацію соціальних переконань та саморуйнівні переконання.

---

¹ Липов, Володимир Валентинович – д-р екон. наук, професор, провідний науковий співробітник відділу економічної теорії, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" (вул. П.Мирного, 26, Київ, 01011, Україна), ORCID: 0000-0003-3215-0612, Researcher ID: V-5881-2017, e-mail: Lypov_vl@ukr.net

Обґрунтовано, що практика обов'язкової попередньої апробації на локальному рівні на базі відповідних інформаційних платформ забезпечує можливість завчасного усунення недоліків, доопрацювання і вдосконалення впроваджуваних заходів, визначення їх соціальної ефективності, вибору кращої альтернативи. Практика проведення попередніх економічних експериментів дозволяє уникнути ситуацій, коли у результаті реформи окремі групи отримують доступ до різного роду рентних доходів за рахунок суспільства².

Ключові слова: економічні реформи, інформаційні (цифрові) платформи, непередбачувані наслідки, стійкий розвиток, цифрова економіка

Українська держава відзначила своє тридцятиріччя. Для окремої людини це вік фізичної зрілості, входження у період потенційного розквіту інтелектуальних, професійних здібностей і талантів. Безумовно, державні утворення, національні економічні системи існують в інших вікових перспективах. Але й для них тридцятирічний термін може слугувати гарним орієнтиром визначення внутрішньої життєздатності, ефективності функціонування та виконання покладених на них соціально-економічних завдань, конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. На жаль, результати трьох десятиліть економічних перетворень України видаються вкрай неоднозначними. Показовим у цьому контексті може бути їх порівняння з результатами сусідньої Польщі (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників економік України та Польщі (1990–2020 рр.)

Показник	Україна			Польща		
	1990	2020	Різниця	1990	2020	Різниця
Населення, млн осіб	51,891	44,134	- 7,757	38,11	37,95	- 0,16
Коефіцієнт народжуваності	1,9	1,2	- 0,7	2,1	1,4	- 0,7
Очікувана тривалість життя, років	70,1	72	+ 1,9	70,9	78	+ 7,1
ВВП, млрд дол. 2015 р. ³	154,546	97,692	-56,854	195,133	553,631	+358,498
ВВП на одного жителя, тис. дол. 2015 р.	3,965	3,115	-0,850	5,120	14,588	+9,468
Частка промисловості у ВВП, %	18,88	11,268	- 7,612	7,01	16,7	+ 9,69
Валові внутрішні інвестиції, % від ВВП	26	8	- 18,0	25	19,7	- 5,3

Джерело: складено за даними The World Bank (URL:

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=UKR>) та URL:

<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=POL>) та UNIDO (URL:

<https://stat.unido.org/database/MVA%202021,%20Manufacturing>).

² У публікації представлено результати дослідження, виконаного в рамках наукового проєкту "Економічні суперечності глобалізації та локалізації: форми руху і розв'язання" (№ державної реєстрації 0120U105800).

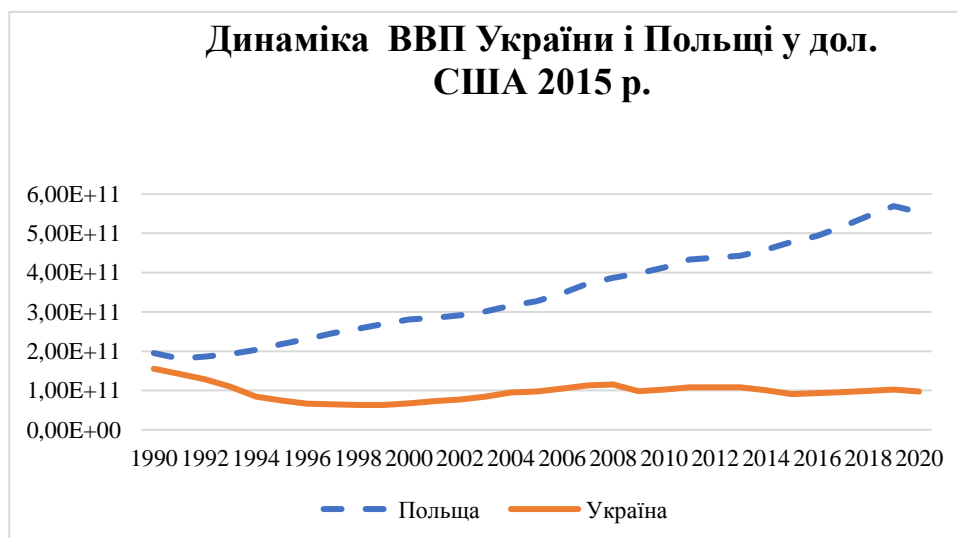
³ ВВП у дол. США 2015 р. – дані у цінах 2015 року, виражених у доларах США.

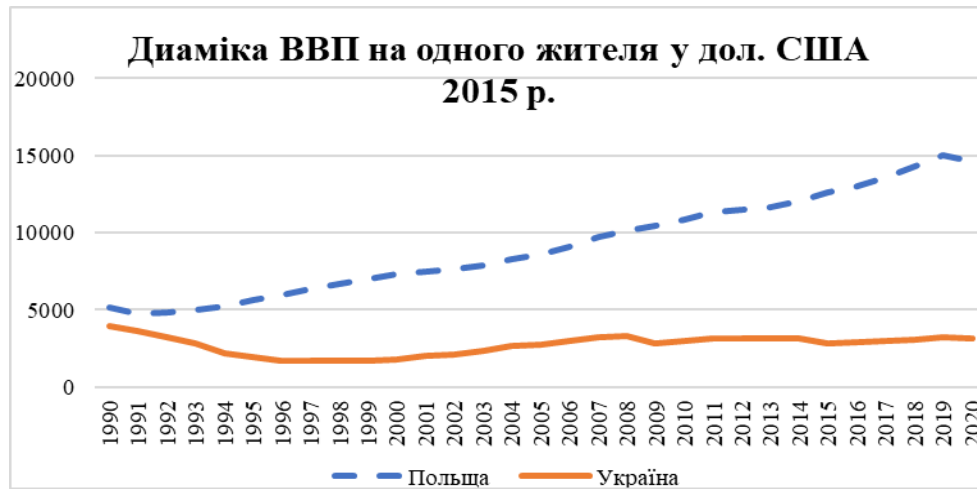
Безумовно, на такі результати керівництво країни не очікувало. Однак уже на початковому етапі перетворень непередбачувані наслідки дій реформаторів стали визначальним чинником незадовільного результату. Та чи можна було би передбачити і бодай частково запобігти таким наслідкам українських реформ? Відповісти на це запитання допоможе дослідження витоків непередбачуваних наслідків, механізмів їх дії та можливостей щодо їх запобігання. Методологічна база дослідження включає історико-генетичний, порівняльний, статистичний, графічний аналіз. До непередбачуваних наслідків відносять ненавмисні, побічні наслідки дій ініціаторів, організаторів та виконавців українських реформ, які не входили до їхніх планів, проте визначальним чином впливають на стан національної економіки.

Від "шокової терапії" до "непередбачуваних наслідків"

З позиції країни, що входила якщо не у першу десятку, то у двадцятку провідних промислово розвинених економік світу, Україна скотилася на позиції найбіднішої країни Європи, створивши тим самим "українське диво з від'ємним знаком" [1]. Яскравим показником руйнівних наслідків економічних реформ стало скорочення населення країни. За його темпами (0,5% на рік) Україна вийшла на "провідні" позиції у світі. Коефіцієнт народжуваності на одну жінку з 1990 р. по 2020 р. зменшився з 1,9 до 1,2. ВВП країни, розрахований у цінах 2015 р., скоротився у понад третину, його частка, що припадає на одного жителя, – на 21,44%. Частка у ВВП доданої вартості, що створюється у промисловому секторі економіки, за цей період зменшилася більш ніж на третину, валові внутрішні інвестиції – з 26 до 8%. Зіставлення динаміки змін ВВП та ВВП на одного жителя України і Польщі, виражених у цінах 2015 р. (рис. 1), наочно демонструє непередбачуваність як безпосередніх, так і довгострокових наслідків "шокової терапії".

а) Динаміка ВВП України і Польщі у 1990–2020 рр. у порівняльних цінах, дол. США 2015 р.

б) Динаміка ВВП на одного жителя України і Польщі у порівняльних цінах 2015 р., дол. США, 1990–2020 рр.

Рис. 1. Динаміка ВВП та ВВП на одного жителя України і Польщі у 1990–2020 роках у порівняльних цінах 2015 р., дол. США

Джерело: World Development Indicators / The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> (дата звернення – 05.11.2021 р.).

Проблема навіть не у тому, що за минулі десятиліття Україною втрачено розвинений потенціал третього та четвертого технологічних укладів. В умовах відкритості національної економіки та прискореного розвитку науково-технічного прогресу успішний економічний розвиток і гідні конкурентні позиції у глобальній економіці забезпечуються активним впровадженням досягнень п'ятого, а у поточному десятилітті – вже й шостого технологічних укладів [2]. Четверта технологічна революція докорінним чином трансформує ландшафт економічної діяльності людини [3]. Світ швидко змінюється. Україна ж, ступивши на шлях перетворень, поспіхом позбувшись застарілої моделі, так і не змогла сформувати нову, дієву модель забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства [4–6].

Витоки дослідження "непередбачуваних наслідків" дій людини

На відміну від "невидимої руки ринку"⁴, термін "непередбачувані наслідки" та споріднені йому "ненавмисні", "побічні", "опосередковані",

⁴ Міф про описану А. Смітом "раціоналізуючу" процес суспільного відтворення дію "невидимої руки" ринку цілком влаштовував представників неокласичної теорії. Це зумовило ігнорування того факту, що сам А. Сміт уперше вживає цей термін більш ніж за чверть століття до виходу "Багатства народів" [7] Цю метафору А. Сміт застосував у "Історії астрономії", яку Й. Шумпетер визнає перлиною ранніх есе економіста, без яких "неможливо сформувати правильне уявлення про інтелектуальну значимість Сміта" [8, с. 233]. Ідеться про вплив давньоримського бога Юпітера. У "Теорії моральних почуттів" (1759 р.) її витоки пов'язуються з впливом Провидіння на життя і вчинки людей [9, с. 185].

"неймовірні" наслідки хоч і привертали увагу широкого кола дослідників⁵, проте не отримали визнання у сучасних економістів⁶. Роберт Кінг Мертон⁷ – соціолог, який у ХХ ст. заклав основні підходи до вивчення цього явища, недостатню увагу до нього пояснює акцентом на трансцендентні та етичні джерела його виникнення [12, с. 895]. Повернення інтересу до вивчення явища "непередбачуваних наслідків" відбувається на основі мультидисциплінарного підходу. Він дав Д. Лалу змогу врахувати вплив взаємодії чинників матеріально-технологічного середовища, культури і політики у становленні на Заході моделі економічного зростання інтенсивного типу [13].

Р. Мертон визначає джерела, типи та механізми формування "непередбачуваних наслідків" [12, 14, 15]. До їх джерел вчений відносить: недостатню компетентність виконавців; помилки, що виникають у процесі аналізу проблеми внаслідок слідування звичним процедурам; орієнтацію на досягнення негайного результату за ігнорування довгострокових наслідків; вплив базових цінностей; негативний вплив оприлюднення передбачень на логіку розгортання подій, самоскасування передбачень. Дослідник виділяє три типи "непередбачуваних наслідків": функціональні для системи, але засновані на латентних чинниках; дисфункціональні, що включають латентні дисфункції; несуттєві, які ані функціонально, ані дисфункціонально не впливають на стан системи. У свою чергу до різновидів механізмів їх формування Р. Мертон відносить: самореалізацію соціальних переконань, проявлення результатів латентних функцій, здійснення саморуйнівного переконання.

Джерела виникнення ненавмисних наслідків

У роботі 1996 р. Р. Мертон присвячує окремий розділ дослідженню непередбачуваних наслідків соціальних дій [15]. До джерел їх виникнення віднесено:

недостатню компетентність керівництва, результатом чого стає нездатність до повного та якісного розуміння ситуації та, відповідно, неможливість адекватного прогнозування та передбачення її розвитку;

⁵ Серед мислителів, які звертаються до цього поняття, – Н. Макіавеллі, Дж.Б. Віко, Б. Манделів, Дж. Локк, Д. Юм, А. Фергюсон, У. Петті, А. Сміт, Ж.-Б. Сей, К. Маркс, Ф. Енгельс, К. Менгер, В. Вундт, В. Парето, М. Вебер, П. Сорокін, Ф. Хайек.

⁶ Водночас показовим видається велетенський інтерес до цього явища з боку широкої публіки, яскравим проявом якого стали багатомільйонні перевидання на десятки мов світу зорієнтованої на широке коло читачів книги Н. Талеба "Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті" [10] і особливий акцент дослідника на критиці економічних моделей ортодоксальних економістів [11]. Важливий нюанс, на який варто звернути особливу увагу в контексті теми статті, що виправдовує поєднання понять непередбачуваності усіх наслідків дій людини і непередбачуваності неймовірних (highly improbable) перспектив розвитку певних явищ, – орієнтація на пояснення причин і мінімізацію ризиків, пов'язаних з їх виникненням.

⁷ Роберт Кінг Мертон (1910–2003) американський соціолог, класик структурного функціоналізму на основі його використання обґрунтував теорії соціальної структури та аномії, бюрократії, науки; сформував основи соціологічного аналізу науки як особливого соціального інституту. Він був батьком лауреата Нобелівської премії з економіки (1997 р.) Роберта Кархарта Мертона.

помилки, що виникають у процесі аналізу проблеми внаслідок слідування його звичним процедурам, які спрацьовували та забезпечували успіх у минулому, проте виявилися неефективними у поточній ситуації;

ситуацію, коли спрямованість на досягнення негайного результату заважає відстежуванню довгострокових наслідків упроваджуваних заходів;

вплив базових цінностей. У окремих ситуаціях вони можуть вимагати певних дій або забороняти їх, навіть якщо їх довгостроковий результат може бути небажаним або – навпаки – благотворним;

остання група причин стосується впливу оприлюднення передбачень щодо дій економічних суб'єктів на їхню поведінку. Прогноз розгортання подій може змінити мотивацію людей та логіку, на яких він власне й вибудовувався. Формується ситуація, коли передбачення саме себе скасовує.

Розглянемо, як, спираючись на зазначені чинники, можна пояснити непередбачувані наслідки українських реформ.

На відміну від більшості постперехідних країн Східної Європи в Україні не було проведено люстрацію представників колишньої влади. Відповідно, на початковому етапі реформ ми отримали суперечливий вплив одразу кількох джерел ненавмисних наслідків, з яких і починає свій перелік Р. Мертон. До керівництва економікою були залучені професійні кадри, які добре орієнтувалися в її особливостях, мали значний досвід управління. Разом із тим навички роботи в умовах планової економіки далеко не завжди забезпечували можливість успішного вирішення завдань, які поставали у процесі переходу до її ринкової моделі, тим більше до економіки інформаційної, що починала розвиватися саме у період початку реформ. Свій вплив чинило й спрощене уявлення про механізми функціонування ринку, намагання сліпо слідувати рекомендаціям західних експертів, які мали лише загальне уявлення про особливості середовища господарювання, де відбувалися реформи, ігнорування цих особливостей самими реформаторами. Практика квотування керівних посад у процесі визначення складу чергового уряду також не сприяла формуванню якісної та послідовної економічної політики.

Перманентна криза, хронічна нестача ресурсів, необхідність невідкладного вирішення поточних проблем, часта зміна складу уряду безумовно заважали якісному розробленню економічної політики, її впровадженню та послідовному виконанню, відстежуванню довгострокових наслідків. Та й взагалі, наскільки ефективним могло бути планування у тих умовах? За тридцять років існування української держави керівник уряду змінювався 21 раз. На посаді прем'єр-міністра України встигло побувати 19 очільників⁸. Часові обрії реального впливу на економічні процеси половини з них у кращому випадку досягали одного року. Що вже казати про керівників наступних рівнів, які безпосередньо очолювали конкретні напрями роботи.

⁸ Прем'єр-міністр України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Прем'єр-міністр_України (дата звернення – 18.05.2021).

Така часта зміна керівників уряду свідчить про непрості умови функціонування економіки, незадовільний стан вирішення проблем, що стояли перед нею. Це, у свою чергу, змушувало насамперед зосереджуватися на вирішенні поточних завдань. Довготермінові, віддалені результати поточних рішень знаходили свій вияв у сфері відповідальності "попередників".

Ситуація, коли провали в економіці пояснюються недолугими діями урядовців, у цих умовах набула системно неминучого та передбачуваного характеру. Адже, як правило, зміна уряду відбувалася у результаті приходу до влади політичної сили з альтернативними поглядами на розвиток економіки через незадовільний стан справ, що вимагав рішучих змін. У результаті навіть перспективні економічні програми у кращому випадку зазнавали суттєвих змін. Непередбачуваність довгострокових наслідків економічної політики у цих умовах стає цілком передбачуваною, а подекуди і навмисною. Адже створення сприятливих умов для політичного конкурента, що змінює тебе на керівних позиціях, зазвичай не входить у плани політиків.

Варто також враховувати, що у той час, як реформатори орієнтувалися на західні моделі ринкової економіки, сформовані на початок 90-х років, у країнах Заходу розгорталася інформаційна революція. Запізнення з урахуванням її потенціалу і наслідків, реіндустріалізація по-українськи, призвели до втрати конкурентного потенціалу у високотехнологічних галузях, здатних створювати значну частку доданої вартості. Натомість зростала роль і значення аграрного сектора, галузей, що забезпечують видобування і первинну переробку природних ресурсів. Водночас інформатизація призвела до загострення суперечностей у сферах виробничої діяльності та соціальних відносин і набуття ними нових форм. Відповідно перехід до ринкової системи господарювання вже початково був ускладнений їх конфліктом.

Вплив культури на формування ненавмисних наслідків перебуває у центрі уваги Д. Лала [13]. Такі наслідки визнаються результатом досягнення мети, що має бути вміненою людині у неявному вигляді через систему цінностей та неформальних і формальних норм соціальної взаємодії. Переважна їх частина закладається на підсвідомому рівні. Дослідження інституційної складової соціально-економічного розвитку України засвідчують суперечливий вплив на результативність реформ проринкових і традиційних комунітаристських рис національної культури. У контексті теми дослідження – непередбачуваних довгострокових наслідків українських реформ – варто враховувати і вплив такої характеристики національної культури, як часовий період, на який у своїй повсякденній поведінці переважно орієнтуються її носії. Г. Хофстеде як альтернативу виділяє коротко- або довгострокову орієнтацію. Результати дослідження за методикою Г. Хофстеде, проведеного українськими вченими Г. Пилипенко та Н. Литвиненко, свідчать про її яскраво виражений короткостроковий характер (4,08 по шкалі, де 0 означає пріоритет коротко-, а 100 –

довгострокової орієнтації) [16, с. 151]. Нестабільність економічного середовища, непередбачуваність перспектив його розвитку, високий рівень ризиків зумовлюють суттєве скорочення часових обріїв життєдіяльності українців. Про це може свідчити їх зіставлення з даними Г. Хофстеде⁹. Ключового значення у цих обставинах набувала спроможність реформаторів віднайти і – як відправний базис реформ – використати відповідні риси національної культури.

Типи непередбачуваних наслідків

Р. Мертон виділяє три типи "непередбачуваних наслідків". Перший включає ті, що, залишаючись функціональними для системи, спираються на латентні, неусвідомлювані та неплановані чинники. Другий охоплює дисфункціональні наслідки, що виникають на основі латентних дисфункцій. Нарешті третій тип включає непередбачувані наслідки, що для системи є несуттєвими, ані функціонально, ані дисфункціонально не впливаючи на її стан [14, с. 105]. Усі три типи непередбачуваних наслідків можна простежити в історії українських реформ.

У першому випадку йдеться про ситуацію, коли успіх або провал досягається – у тому числі й завдяки чинникам, які не враховувалися у процесі планування, але чинять свій вплив як негативні або позитивні екстерналії. Функціонування неформальної, тіньової економіки багато в чому ґрунтується саме на таких засадах¹⁰. Звертаючись до її вивчення й українські вчені [18]. Увагу до позитивної ролі та потенціалу позалегальної економіки у розвитку перехідних економік, непередбачуваних наслідків з точки зору традиційних уявлень про тіньову економіку, привернули праці перуанського економіста Е. де Сото [19, 20]. Дослідження вченого змусили підійти до пояснення генези тіньової економіки під іншим кутом зору. Саме бюрократична заорганізованість легального сектора витискає з нього малий і середній бізнес, створює перепони розвитку конкурентних відносин. У позалегальному секторі формується альтернативний інституційний механізм, що активно копіює ефективні форми організації. Суперечність вибору між витратами на "підкорення закону" або позалегальністю розв'язується на користь останньої.

Опора на неформальні норми, особливо у кризові часи, у періоди, коли законодавець не встигає відреагувати на зміни у середовищі господарювання, допомагає економічним суб'єктам краще пристосуватися до ситуації, що швидко змінюється. Так, за даними Міністерства економіки України, частка

⁹ Згідно з даними, представленими в дослідженні самого Г. Хофстеде, за рівнем довгострокової орієнтації (86) українці поступалися лише конфуціанським країнам (Південній Кореї – 100, Тайваню – 93, Японії – 88, КНР – 87), а у наших найближчих сусідів – Німеччині (83), Естонії та Бельгії (82) [17, с. 255]. Перманентна трансформаційна криза зумовила формування альтернативи радянському модусу мислення широкими часовими категоріями.

¹⁰ Варто враховувати неоднорідний за походженням, соціальним змістом і значенням склад економіки, що відноситься до тіньового сектора. Адже він включає як виробництво домогосподарствами продукції для власного споживання, самозайнятості та діяльності мікропідприємств, які не мають статусу юридичної особи, так і нелегальну економічну діяльність із виробництва легальних товарів і послуг без відповідної реєстрації та з ухиленням від сплати податків і незаконну (кримінальну) економіку — діяльність, яка напряму заборонена законом.

тіньового сектора у 2020 р. становила 31%. За умов падіння ВВП країни на 5,4% вона зросла на 3%. Аналогічну картину можна було спостерігати у 2014 р. Тоді обсяг тіньового сектора зріс на 6% за падіння ВВП на 6,6% (рис. 2).

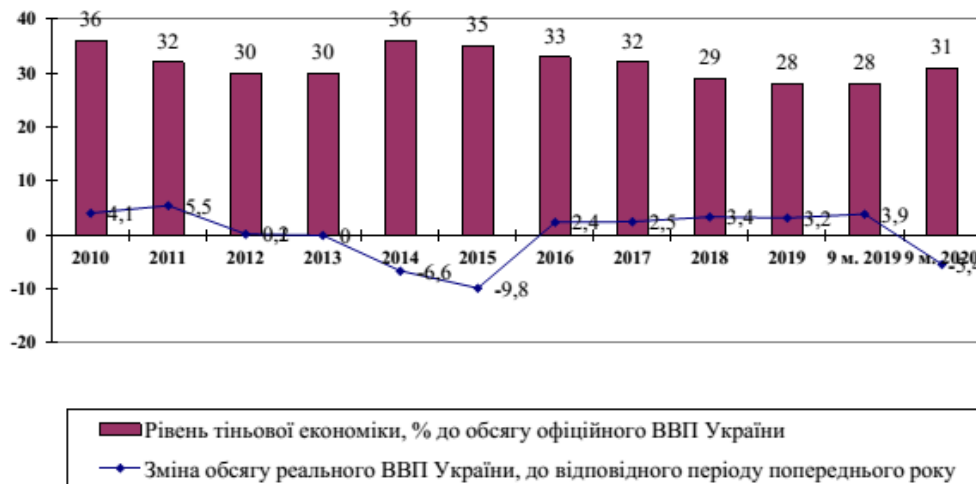

Рис. 2. Динаміка темпів зміни ВВП та рівня тінізації економіки України (2010–2020 рр.)

Джерело: Тіньова економіка. Загальні тенденції. Січень–вересень 2020 р. URL: <https://me.gov.ua> (дата звернення – 04.06.2021).

Е. де Сото зосереджує свою увагу на негативному впливові правової системи, яка склалася у країнах, що розвиваються. Вона, неначе "скляний ковпак", створює невидимі перепони активному залученню підприємницької ініціативи та економічних ресурсів малого бізнесу. Ідею "скляного ковпака" Е. де Сото запозичує у Ф. Броделя [21, с. 248]. Багатство, надлишок економічних ресурсів у таких випадках, як Флоренція епохи Лоренцо Прекрасного, так і не дали поштовху розвитку та експансії ефективних ринкових (капіталістичних) відносин. Простежується яскрава паралель між проблемами становлення капіталізму в Європі у пізньому середньовіччі та тими проблемами, з якими стикаються країни, що розвиваються, та перехідні економіки. Вони виявляються однаково пов'язаними з механізмами легалізації приватної власності [20].

Разом із тим глибинні витоки виникнення суперечності між легальним і позалегалітним секторами господарювання залишаються поза увагою Е. де Сото. Адже тіньовий сектор становить суттєву частку економіки не лише країн, що розвиваються та постперехідних економік. Вчений привернув увагу до його дослідження у розвинених економіках, у давніх Месопотамії, Китаї, середньовічній Європі. Найбільш яскраво ці передумови проявляються у непередбачуваних наслідках зіткнення двох традицій, що простежується у еволюції європейської, західної правової системи, та впливають з інструментарію і механізму визначення справедливості у соціальних відносинах.

До вивчення цієї проблеми звертається італійський історик П. Проді [22]. У центрі уваги дослідника перебуває зіткнення між правовими і моральними нормами забезпечення справедливості, "правом моралі" і

"мораллю права". Витоки його – у поєднанні паралельних правових традицій – природного або римського, загального або особливого, божественного або цивільного, канонічного або кодифікованого права, "юрисдикції совісті" або "позитивної юрисдикції". Дисбаланс у юридичній практиці між альтернативними гілками правової системи, перевага "справедливості права" над "правом справедливості" призводить до підризу вихідних засад і самої мети існування правової системи – досягнення суспільної справедливості¹¹.

Саме звідси виток проблем у судочинній системі України. Посилання на закон або його відсутність перетворюються на інструмент виправдання злочинних дій або затягування судових розглядів, розквіту правового нігілізму, корупції, кумівщини, клієнтизму. Більше того, надмірна опора на формальні норми за ігнорування суті та мети існування закону перетворюється на загрозу самому існуванню держави. Показовою видається ситуація зі щорічним гальмуванням – через правові колізії – уведення в дію оборонного замовлення навіть в умовах війни. У результаті затримуються поставки до армії сучасного озброєння, підприємства оборонного комплексу вчасно не фінансуються, їх робітники місяцями не отримують заробітну плату, звільняються кваліфіковані кадри¹². У цьому контексті варто було би згадати досвід запровадження практики стягнення НДС у 90-х роках минулого століття. Зацікавленість законодавця у зростанні надходжень до бюджету і забезпеченні фіскальної дисципліни супроводжувалась оперативними змінами у законодавстві, що швидко ліквідовували прогалини і прорахунки у відповідних документах.

Доволі широкий і суперечливий спектр варіацій непередбачуваних наслідків принесла реформа місцевого самоврядування. Яскравим прикладом можуть слугувати наслідки типової ситуації повсякденної міграції населення суміжних територіальних громад. У випадках, коли підприємства – платники податків виявляються розташованими на території однієї громади, а основна частка працюючого персоналу проживає на території сусідньої (ситуація типова для приміських ОТГ) у обох громадах виникають суттєві дисбаланси щодо фінансування потреб соціальної сфери, інфраструктурних проєктів.

Ще одним показовим прикладом непередбачуваних наслідків можуть слугувати вимоги Постанови НКРЕКП № 580 від 6.03.2020 р. стосовно мінімальних норм споживання газу домашніми господарствами. Фактично

¹¹ Висловлювання французького соціолога Ж. Еллюаля висвітлює проблему непередбачуваних наслідків одномірності сучасної правової системи, ігнорування "права на справедливість", "права моралі" заради "справедливості права", аморальної "моралі права": "Право вкрай необхідне для життя суспільства, але абсолютне сподівання на право згубне, тому, що абсолютно заперечує теплоту, гнучкість, мінливість людських відносин, які вкрай необхідні для того, щоб соціальне тіло могло жити (а не функціонувати) ... Необхідно усвідомити, що з цього моменту метою права стає не встановлення справедливості, а перемога одного над іншим. Відмовившись від гнучкості людських відносин, яка могла представлятися через права справедливості, ми створили механізм людських відносин, який зовсім не забезпечує справедливість. Мешканці Риму зауважували: *summum jus, summa injuria* [вище право – вища несправедливість], надмірність права та юридичної ревіндикації призводять до ситуації, у якій право стає неіснуючим" (цит. за [22, с.10]. **Ревіндикація** (від фр. *revendication* – претензія) – у контексті висловлювання Ж. Еллюаля – надмірне покладання на формалізовані юридичні норми.

¹² Простій в "оборонці". Чому державне замовлення затримується. URL: <https://suspilne.media/142963-arena-konfrontacii-aka-rol-vidvoditsa-ukraini-u-bezpekovij-strategii-nato-u-cornomu-mogi/> (дата звернення – 18.05.2021).

домогосподарствам виставляється вимога "бери або плати", навіть якщо ти не маєш потреби споживати встановлену згори кількість палива. У умовах залежності України від зовнішнього постачальника блакитного палива, дефіциту цього ресурсу, шаленого зростання цін на нього, на догоду монополістам – приватним постачальникам – державний регулятор, замість того, щоб спонукати їх до оптимізації власних витрат, затверджує норми, що ставлять домогосподарства перед вибором: або платити за неспожитий газ, або замість економії ресурсу, якого не вистачає в державі, спалювати його, навіть за відсутності особливої потреби у цьому¹³.

Дисфункціональність правового, політичного та економічного механізмів забезпечення суспільного відтворення заважає ефективному використанню ресурсів, які має економіка. Ми переходимо до другого за Р. Мертоном типу формування непередбачуваних наслідків.

Приватизація розглядалася як ключовий чинник розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки. Її результати визначальною мірою заклали підвалини моделі національної економічної системи. Однак, чи справдилися очікування реформаторів? Частка державного сектора у складі економіки на жовтень 2020 р. становила 11,9%¹⁴. Якщо кінцевою метою приватизації було роздержавлення, то результат, коли за мінімальною часткою державного сектора Україна виявилася у числі світових лідерів, впевнено випереджаючи країни з розвинутою ринковою економікою, можна вважати успішним. Проте чи може це забезпечити формування соціальних засад нової економічної моделі? Швидше навпаки. Запевнення, що держава нездатна забезпечити ефективне управління майновими комплексами і тому їх необхідно приватизувати, у значній кількості випадків нагадує прислів'я про те, що "гільйотина є найкращим засобом від головного болю". Світова практика напрацювала широкий спектр інструментів ефективного управління державною власністю, серед яких варто виділити державно-приватне партнерство [23, 24].

Прорахунки, непередбачувані наслідки політики прискореного роздержавлення призвели до формування у країні стійкої олігархічної моделі економіки [25]. Свою роль, за твердженням Ю. Кіндзерського відіграли недооцінка впливу застосовуваних способів, механізмів приватизації, системи управління економікою, особливостей національного менталітету, різновекторність і неузгодженість реформування складових інституту власності, ігнорування очевидних несприятливих обставин, які супроводжували процес приватизації, не створивши у суб'єктів потрібної мотивації до саморозвитку і взаємовигідної взаємодії. Як стверджують О. Барановський та В. Сіденко, приватизація "супроводжувалася численними недоліками концептуального, нормативно-правового, організаційно-методологічного, економічного, судовопроваджувального, інформаційного

¹³ Постанова "Про внесення змін до Кодексу газорозподільних систем" № 580 від 06.03.2020 / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. URL: <https://file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/Постанова%20НКРЕКП%20№%20580%20від%2006.03.2020.pdf> (дата звернення – 20.10.2021)/

¹⁴ Питома вага державного сектору в економіці. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=3f9cbf0b-24bf-48f8-8360-04d559e41d60&tag=Upravlinnia%20Derzhavnim%20Sektorom%20Ekonomiki> (дата звернення – 18.05.2021).

характеру, ... здійснювалася часто тіншовими, а нерідко кримінальними методами, ... фактично не контролювалася державою" [26, с. 4].

Ще одним прикладом дисфункціональних непередбачуваних наслідків реформ, передумови яких виходять далеко за межі національної економіки і ґрунтуються на латентних дисфункціях, сформованих у результаті впровадження ІКТ, стає поява і швидке нарощування електронної злочинності [27, с. 48–49].

Механізми формування непередбачуваних наслідків

До різновидів механізмів формування непередбачуваних наслідків Р. Мертон відносить самореалізацію соціальних переконань, проявлення результатів дії латентних функцій та саморуйнівне переконання [14, с. 182–185].

У першому випадку йдеться про ситуацію, коли помилкова впевненість в існуванні певних обставин формує власне підтвердження. Саме таким чином діє "ефект натовпу"¹⁵. Інфляційні очікування 90-х років зумовлювали намагання населення якомога швидше обміняти отримані купони на певні товари. Тим самим прискорювалися темпи обороту грошей в економіці, що було рівнозначно зростанню грошової маси. У кризові періоди зростання попиту на долари або євро призводить до падіння курсу національної валюти. Недовіра до державних структур породжує сумніви у мотивах їх дій, критичне ставлення до різного роду урядових програм, готовність їх ігнорувати. Ситуація з довірою населення до органів влади, що склалася в Україні, сприяє такого роду механізмам формування непередбачуваних наслідків. Так, за даними дослідження Центру Разумкова (лютий 2020 р.), більшість опитаних висловлювали недовіру державному апарату (77%), судовій системі (76%), комерційним банкам (71,5%), місцевим судам (71%), прокуратурі (68%), Верховній Раді України (65%), уряду України (64,5%), Національному банку України (60%), профспілкам (51%)¹⁶. Прикладом цілком очікуваного непередбачуваного наслідку у цих обставинах може слугувати ставлення населення до урядових програм вакцинації у ході епідемії COVID-2019. Результативність дій уряду в умовах тотальної недовіри з боку населення країни ставиться під питання навіть за найкращих намірів і способів виконання.

У другому випадку суб'єкт отримує результат, якого не було визначено за мету діяльності внаслідок ігнорування певних чинників, що впливають на розгортання подій, але залишаються поза увагою. Повертаючись до прикладу з українською приватизацією, варто нагадати, що однією з причин, які виправдовували її проведення, була необхідність підвищити ефективність використання виробничих активів, нагромаджених суспільством. За задумом реформаторів, це повинен був забезпечити приватний власник. Результат перевершив очікування: приватний власник дійсно забезпечив максимально ефективне використання приватної власності, – але з точки зору власних

¹⁵ Див., наприклад: [27].

¹⁶ Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р. соціологія). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r> (дата звернення – 18.05.2021).

інтересів та за повного ігнорування соціального значення майна, що приватизувалося.

Усе починалося на етапі приватизації за безцінь, коли майбутній власник мінімізував витрати на придбання роздержавлюваного майна. Показовим видається продаж у 2011–2012 рр. державних пакетів акцій шести провідних енергетичних компаній України холдингу "СКМ" за ціною, що лише втричі перевищувала вартість лондонської квартири його власника [25, с. 25]. У подальшому новий власник у кращому випадку "оптимізував" ефективність роботи підприємства, мінімізуючи вкладення у його розвиток, позбуваючись соціальної сфери, що залишилася у спадок від попередньої системи соціального захисту працівників підприємств, скорочуючи персонал. Ще більш "ефективним" напрямом використання приватизованої за безцінь власності став розпродаж устаткування на металобрухт і здача в оренду приміщень, що вивільнялися.

На перспективи використання приватизованих підприємств впливала ціла низка об'єктивних чинників, які зазвичай ігнорувалися ідеологами приватизації. Серед них: інституційна невизначеність в умовах переходу від планової до ринкової економіки, інфляція, криза неплатежів, скорочення внутрішнього ринку, високі ризики ведення господарської діяльності, посилення податкового тиску на легальний бізнес, неможливість залучення кредитних ресурсів за поміркованою ставкою, незадовільний інвестиційний клімат, посилення конкуренції із зовнішніми виробниками. У цих умовах посередницька діяльність виявилася значно більш ефективним способом використання наявного ресурсу, ніж організація виробничого процесу.

Однак не слід вважати, що Україна у цьому контексті є винятком. Професор Колумбійського університету С. Мелман ще у 70-х роках ХХ ст. звернувся до дослідження політики американських корпорацій, націленої на максимізацію прибутку, отриманого незалежно від результатів виробничого процесу [29]. Впровадження інформаційних технологій, платформізація, віртуалізація основної частини активів, наявність значних фінансових і людських ресурсів забезпечують, з одного боку, високий динамізм, інституційну пристосовуваність, вбудовуваність у зовнішнє середовище, а з іншого – додаткові можливості великого бізнесу для лобювання власних інтересів на найвищих рівнях.

Більше того, як засвідчують розрахунки керівника Acer Group Стена Ши на прикладі створення комп'ютерної техніки, прибутковість учасників ланцюжка створення вартості, безпосередньо задіяних у процесі виробництва виявляється найнижчою порівняно з тією, що отримується на попередніх (конструкторських, організаційних та фінансових) і завершальних (торговельних та сервісних) етапах створення вартості. Чим далі від центральної стадії створення продукту – власне виробництва – перебуває учасник ланцюжка, тим на більшу частку доданої вартості він може претендувати [30, с. 202].

Проміжними між першим і другим різновидами механізмів виникнення непередбачуваних наслідків можна вважати ситуації "нафтового (ресурсного)

прокляття"¹⁷ та "голландської хвороби"¹⁸. Обидві мають парадоксальний характер. Дисфункція на рівні економіки загалом виникає саме завдяки наявності значного обсягу факторів господарювання, здатних забезпечити економічний успіх. І перший, і другий варіанти мали місце в Україні у процесі проведення реформ [31].

Стосовно "ресурсного прокляття" варто лише зазначити, що ключовим чинником (позаяк і за обсягом природних ресурсів Україна серед країн Європи поступається лише Росії) стали капітальні активи, що залишилися після розпаду СРСР. Непередбачуваним наслідком застосовуваної моделі приватизації стала ситуація, коли найбільш ефективним напрямом підприємницької активності виявився перерозподіл державної власності з метою насамперед отримання рентних доходів. До джерел доходів, які приносять "швидкі" та "легкі" гроші та стають основою збагачення олігархії та контролюваної нею державної бюрократії, Ю. Кіндзерський відносить природну, монопольну, "тарифну", "перерозподільну", земельну ренту [25, 29, 30].

У свою чергу, ефект "голландської хвороби" проявився у реструктуризації економіки України у напрямі переходу до пріоритету аграрного сектора, основу якого становлять велетенські холдинги. Спроможність формувати інвестиційний ресурс, достатній для переходу на індустріальні основи ведення сільськогосподарського виробництва, орієнтованого на експорт, поєднується з акцентом на виробництві продукту з низькою доданою вартістю. Аналогічним чином діють підприємства, орієнтовані на експорт залізної руди, інших копалин, продуктів їх первинної переробки. Альтернативу міг би скласти сектор малих і середніх підприємств, межа беззбитковості яких об'єктивно зумовлює необхідність орієнтації на виробництво крафтової, високоякісної продукції зі значною доданою вартістю. Однак його розвиток гальмується цілою низкою інституційних, фінансових проблем, недостатньою підтримкою з боку держави у процесі виходу на зовнішні ринки.

Витоки дослідження "саморуйнівного, суїцидального передбачення" Р. Мертон черпає у праці англійського логіка та статистика XIX ст. Дж. Венна. Останній, у свою чергу, намагається описати ситуацію, в якій опинилися пророки з часів Іоанна, оголошуючи "суїцидальні пророцтва" – пророцтва, обґрунтовані на основі цілісного врахування умов і причин розвитку ситуації, попри лише однієї – саме тієї, яка є наслідком впливу пророцтва-прогнозу на поведінку тих, кого воно стосувалося [32, с. 262].

Механізми дії "суїцидальних передбачень", що саморуйнуються, активно вивчають¹⁹. Економісти взяли на озброєння результати дослідження реагування на прогнози певних процесів. У центрі уваги широко розповсюджені приклади механізму дії саморуйнівної соціальної віри, коли

¹⁷ *Нафтове (ресурсне) прокляття* – стагнація економічного розвитку країн, що видобувають та експортують значні обсяги нафтових або інших типів природних ресурсів, як результат спрямування інтересів правлячої та бізнес-еліти суспільства на максимізацію власних рентних доходів.

¹⁸ *Голландська хвороба* – переключення інвестиційних потоків та напрямів розвитку економіки країни з високотехнологічних галузей промисловості на капіталомісткі видобувні внаслідок більшої норми прибутку в останніх.

¹⁹ Див., наприклад, роботи лауреатів Нобелівської премії з економіки Р. Талера [33] та Д. Канемана [34].

передбачення стає причиною запобігання здійсненню певної події. Варто пригадати прогноз ініціатора "перебудови" М. Горбачова про те, що радянський народ "буде жити погано, але недовго" в умовах прискореної побудови успішної ринкової економіки. Масові спроби людей створити запаси "на чорний день" в умовах тотального дефіциту лише ускладнили спроби проведення реформ. У свою чергу політика "шокової терапії" спровокувала прискорене руйнування попередньої інституційної системи. Однак ані часу, ані чіткої та дієвої програми формування альтернативи у реформаторів не було [35]. Шок залишився без терапії.

Досить типовою у історії українських реформ є ситуація, коли впевненість у перемозі партії або окремої особи, яка перебуває при владі, зумовлює передчасне розслаблення, що призводить до поразки. Самовпевненість, що ґрунтується на помилковому переконанні, породжує схильність відшукувати у ситуації підтвердження, навіть якщо воно є помилковим.

З протилежного боку, ефект натовпу може стати причиною виникнення кризової ситуації навіть у випадку, коли для неї немає об'єктивних підстав. Довіра до політики уряду або її відсутність здатні стати передумовою як здійснення (приклад очікуваної інфляції) так і запобігання реалізації певного передбачення (завдяки попереджувальним заходам уряду у сфері монетарної політики). Вони здатні породити скорочення або зростання економічної активності, намагання вивести наявні ресурси та бізнеси у країни із більш стабільними правилами і передбачуваними умовами господарювання або збереження інвестиційної активності у країні.

Комплексний характер дії механізмів непередбачуваних наслідків найбільш яскраво проявився на початковому етапі українських реформ. Намагання шляхом жорсткої монетарної політики приборкати інфляцію, що залишилась у спадок від СРСР та суттєво посилилася на початковому етапі реформ (2000% у 1992 р.²⁰ і 10155% у 1993 р.²¹ р.), призвело до скорочення платоспроможного попиту населення на продукцію національних виробників. Проблеми останніх посилювались ускладненням – через встановлення митних бар'єрів – зв'язків із партнерами по виробничій кооперації з інших республік колишнього СРСР і одночасного відкриття національних ринків для зовнішніх конкурентів із розвинених країн Заходу. Інфляція та криза неплатежів зумовили знецінення та вимивання обігових коштів підприємств. Останні втрачали ресурс, необхідний для перебудови діяльності в умовах переходу від планової до ринкової моделі економіки. Почалося згортання виробничої активності.

Воно набуло ланцюжкового характеру. Скорочення попиту на продукцію з боку кінцевого споживача призводило до скорочення попиту на продукцію проміжних виробників, постачальників сировини, робочу силу. У свою чергу останнє у поєднанні з політикою обмеження рівня зарплат

²⁰ Інфляція в Україні в 1992 году. URL: <https://www.statbureau.org/ru/ukraine/inflation/1992#:~:text=В%201992%20году%20уровень%20инфляции,меньше%2C%20чем%20в%20следующем%201993.> (дата звернення – 18.05.2021).

²¹ Інфляція в Україні в 1993 году. URL: <https://www.statbureau.org/ru/ukraine/inflation/1993#:~:text=В%201993%20году%20уровень%20инфляции,Февр.> (дата звернення – 18.05.2021).

призвело до подальшого скорочення платоспроможного попиту. Це, у свою чергу, зумовило подальше загострення проблем із наповненням державного бюджету і посилення податкового тиску на підприємства. Реакцією останніх, спрямованою на оптимізацію відповідних статей витрат, стала активізація створення фірм-прокладок, через які виводилися прибутки. Тим самим відкривався шлях до системного перерозподілу результатів виробничої діяльності, зростання дисбалансів у соціальній сфері. Швидке збагачення осіб, дотичних до керівництва підприємств, які залишилися у спадок від СРСР, поєднувалося із поширенням затримок у виплаті заробітної плати, переходом підприємств на скорочений графік роботи, скороченням штатів, масовими звільненнями працівників. Так було започатковано процес розширення негативного, зворотного кола згортання виробничих потужностей.

Запуск зазначених механізмів стає непередбачуваним наслідком дії, рішення або переконання. В одному випадку відштовхуються від обставин, помилково припускаючи, що вони як такі існують, у інших випадках непередбачувані наслідки стають результатом ігнорування певних обставин, які існують у дійсності, що врешті-решт призводить до результату, який не передбачався взагалі.

Апробація економічних інновацій на основі інформаційних платформ як інструмент мінімізації непередбачуваних наслідків

Лозунг ініціаторів економічних реформ у Китаї "Обережно переходити річку, ретельно відслідковуючи камені на дні" містить відповідь на питання про шляхи мінімізації непередбачуваних наслідків, які завадили успішній реалізації задумів українських реформаторів. Конфуціанська логіка мудреця, який пристосовується до ситуації і зосереджений на максимальному використанні потенціалу розвитку, що містить у собі ця ситуація, продемонструвала переваги над властивою західній культурі логікою героя, спрямованою на перетворення світу, що його оточує [36]. Вона знайшла втілення у активному застосуванні економічних експериментів, спрямованих на попереднє визначення ефективності пропонуваніх інновацій. Лише ті, що підтвердили свою дієвість, отримували розповсюдження у масштабі всієї країни [37, с. 125–164]. У цьому контексті ключового значення набуває перше слово у назві "Особлива економічна зона". Адже саме на їх базі апробувалися різні варіанти економічних реформ. У подальшому, лише ті що продемонстрували вищу ефективність та були вдосконалені у ході експерименту, впроваджувалися у загальну практику.

Модель інноваційного розвитку, – коли ініціатор нововведення – чи то законодавчий акт, чи організаційна інновація – отримує можливість його апробації, доопрацювання та вдосконалення на локальному рівні, й лише після підтвердження своєї ефективності інновація отримує право на широке впровадження, – продемонструвала свою ефективність. Суспільні інститути, правові норми, схеми соціального страхування, інвестиційні моделі, освітні програми, культурні проекти, перш ніж впроваджуватися у суспільне життя, повинні пройти попередню практичну перевірку, підтвердити ефективність та дієвість механізму функціонування. Практика обов'язкової попередньої апробації на локальному рівні дозволяє уникнути ситуації лобіювання

окремими зацікавленими групами проектів, які забезпечують можливість отримання різного роду рентних доходів за рахунок суспільства. У випадку існування альтернатив, – а така ситуація типова для законодавчої творчості українського парламенту – їх попередня апробація на локальному рівні дозволила б заздалегідь виявити їх соціальну ефективність, слабкі місця кожної на практиці, запобігти втратам, відпрацювати та удосконалити механізми впровадження та функціонування. Участь ініціаторів у проведенні експерименту в умовах конкуренції альтернативних варіантів могла би стати кращим стимулом надалі попередньо вдосконалювати пропонований проект.

Створення загальнонаціональної інформаційної платформи (ІІ) як централізованої організаційно-методичної бази для проведення подібних експериментальних апробацій дозволить уніфікувати алгоритми їх організації, проведення, поточного моніторингу та корекції, оцінки результатів, визначення та вдосконалення механізмів дії та подальшого впровадження. Використання ІІ у процесі проведення експерименту забезпечує можливість інтерактивної взаємодії між учасниками, оперативного виявлення слабких місць і перспективних напрямів вдосконалення соціальних проєктів, що плануються до імплементації. Модель мережевої горизонтальної взаємодії у межах ІІ забезпечує умови для поширення ситуації становлення як повсякчасного вдосконалення спільної діяльності суб'єктів господарювання на основі взаємодії через інтерактивний обмін даними.

Висновки

Характерною рисою українських реформ став широкий спектр непередбачуваних наслідків – неочікуваних, переважно негативних, результатів ініційованих трансформацій. Як непередбачувані наслідки розуміються непрогнозовані, побічні результати дій ініціаторів, організаторів та виконавців українських реформ, що ними не планувалися, але зчинили визначальний вплив на стан національної економіки. Дослідження їх витоків та шляхів запобігання набуває особливого значення.

Явище непередбачуваних наслідків дій людини нарівні з "невидимою рукою [Провидіння/ринку]", що спрямовує суспільну життєдіяльність, з давніх часів привертало увагу вчених. Разом із тим стримане ставлення до нього економістів зумовлюється його трансцендентним характером, надмірною складністю чинників, які впливають на розвиток подій.

До джерел формування непередбачуваних наслідків українських реформ варто віднести спрямованість на досягнення негайного результату без урахування довгострокових наслідків упроваджуваних заходів; помилки у процесі аналізу проблем, що поставали перед економікою країни; недостатню компетентність організаторів та виконавців, що призводила до неспроможності повного та якісного розуміння ситуації, неможливості адекватного прогнозування її розвитку; ігнорування впливу базових цінностей національної культури на результативність пропонованих заходів; вплив оприлюднення прогнозів на мотивацію та логіку поведінки економічних суб'єктів, яких вони стосувалися. До типів непередбачуваних наслідків, які можна було спостерігати у процесі реформ, відносяться функціональні для життєдіяльності економіки, але засновані на латентних, неусвідомлюваних та непланованих ініціаторах чинниках; дисфункціональні, що виникали на основі латентних дисфункцій; несуттєві

для системи, що ані функціонально, ані дисфункціонально не впливали на її стан. Механізми формування ненавмисних наслідків ґрунтуються на набутті латентними функціями ключового значення, самореалізації соціальних переконань та здійсненні саморуйнівних переконань.

Досвід успішних реформ у Китаї засвідчує провідну роль практики попередньої апробації у мінімізації виникнення непередбачуваних наслідків економічних перетворень та доопрацювання альтернативних варіантів на локальному рівні.

Використання цифрових платформ створює значні можливості підвищення ефективності проведення економічних експериментів із попередньої апробації пропонованих заходів.

Список використаних джерел

1. Гриценко А. "Українське економічне диво", або Куди ведуть реформи? *Дзеркало тижня. Україна*. 2016. 17–23 червня. № 22. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/ukrayinske-ekonomichne-divo-abo-kudi-vedut-reformi-_html (дата звернення – 18.05. 2021).
2. Василенко В. Технологические уклады в контексте стремления экономических систем к идеальности. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2013. Вип. 1 (8). С. 65–72. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13_vvoski.pdf (дата звернення – 18.05. 2021).
3. Schwab K. *Shaping the Fourth Industrial Revolution*. Cologne: World Economic Forum, 2018. 192 p.
4. Геєць В. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 7–22. <https://doi.org/10.15407/eip2016.01.007>
5. Яременко О. Суперечливий вплив інституційних реформ на функціонування економіки. *Економіка України*. 2018. № 11–12. С. 3–18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.11.003>
6. Пустовойт О. Нематеріальні ресурси економічного зростання. *Економіка України*. 2019. № 9. С. 44–67. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.09.044>
7. Липов В. Невидима рука чого ... або кого? Від взаємного пристосування до інституційної комплементарності. *Економічна теорія*. 2011. № 3. С. 21–35.
8. Шумпетер Й. *История экономического анализа: в 3-х т. Т. 1*. Санкт-Петербург: Экономическая школа, 2001. 494 с.
9. Смит А. *Теория нравственных чувств*. Москва: Республика, 1997. 352 с.
10. Taleb N. *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House and Penguin Books, 2007. 444 p.
11. Талеб Н. Почему многие экономические модели делают нас хрупкими и разрушают экономику. *Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса*. Москва: КоЛибр, 2014. С. 660–676.
12. Merton R. The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. *American Sociological Review*. 1936. Vol. 1, No. 6. P. 894–904. <https://doi.org/10.2307/2084615>
13. Lal D. *Unintended Consequences: The Impact of Factor Endowments, Culture, and Politics on Long-Run Economic Performance*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998. 304 p.
14. Merton, R. On Social Structure and Science. Ch. 15: The Unanticipated Consequences of Social Action. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
15. Merton R. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press, 1968. 714 p.
16. Социокультурные факторы экономического развития / под ред. А.Н. Пилипенко. Днепр: НГУ, 2017. 182 с.

17. Hofstede G. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York: McGraw-Hill, 2010. 576 p.
18. Мандибура В.О. Тіньова економіка України як об'єкт спеціального наукового дослідження. Київ, 1998. 118 с.
19. Soto de H. *The other Path. The Economic Answer to Terrorism*. London: Basic Books, 1989. 352 p.
20. Soto de H. *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. London: Bantam Press, 2000. 288 p.
21. Braudel F. *The Wheels of Commerce*. New York: Harper and Row, 1982. 670 p.
22. Проди П. История справедливости от плюрализма форумов к современному дуализму совести и права. Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2017. 512 с.
23. Деева Н., Хмурова В. Публічно-приватне партнерство: інтереси зацікавлених сторін. *Економіка України*. 2018. № 9. С. 99–111. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.09.099>
24. Кнір М.О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід і досвід України. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка"*. 2018. № 10 (38). С. 10–14.
25. Кіндзерський Ю. Інституційна пастка олігархізму і проблеми її подолання. *Економіка України*. 2016. № 12 (661). С. 22–46.
26. Барановський О., Сіденко В. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 2. С. 2–13.
27. Сіденко В. Виклики і ризики цифрової трансформації: світовий та український контекст. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 40–58. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.040>
28. Маккей Ч. Наиболее распространенные заблуждения и безумства толпы. Москва: Альпина паблишерс, 2015. 683 с.
29. Melman S. *Profits without Production*. New York: Alfred A. Knopf, 1983. 344 p.
30. Shih S. *Me-Too is Not My Style: Challenge Difficulties, Break through Bottlenecks, Create Values*. Taipei: The Acer Foundation, 1996. 245 p.
31. Лір В. Пошук антидота від "голландської хвороби". *Дзеркало тижня. Україна*. 2019. № 13. URL: https://zn.ua/ukr/energy_market/resursne-proklyattya-307757_.html (дата звернення – 18.05. 2021).
32. Venn J. *The Logic of Chance. An Essay in the Foundations and Province of the Theory of Probability, with Especial Reference to its Logical Bearings and its Application to Moral and Social Science, and to Statists*. London: Macmillan and Co, 1888. 550 p. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.19044>
33. Галер Р. *Поведінкова психологія*. Київ: Наш формат, 2018. 464 с.
34. Канеман, Д. *Мислення швидко й повільно*. Київ: Наш Формат, 2017. 480 с.
35. Гайдар Е. Дни поражений и побед. *Собр. соч.* Т. 1. Москва: ИД Дело, 2012. С. 23–324.
36. Липов В. Дж. Арригі vs. П. Кругман: фатальні стратегії та комплементарні витоки світової фінансової кризи. *Економічна теорія*. 2014. № 1. С. 37–50.
37. Naisbitt J., Naisbitt D. *China's Megatrends: The 8 Pillars of a New Society*. New York: Harper Business, 2010. 272 p.

Надійшла до редакції 25.08.2021 р.

Прорецензовано 17.11.2021 р.

Підписано до друку 28.12.2021 р.

Volodymyr Lypov²²

UNINTENDED CONSEQUENCES AND THE PROBLEM OF ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The sources, types, and mechanisms of formation and tools for minimizing "unintended consequences" of economic reforms in Ukraine are considered. "Unintended consequences" are understood as unpredictable, unintentional, indirect, and incredible consequences of actions of initiators, organizers and executors of Ukrainian reforms, which were not included in their plans but happened in reality and have have a decisive influence on the state of the national economy. The methodological basis of the study includes historical-genetic, comparative, statistical, and graphical analysis. The origins of the study of "unintended consequences" of human actions can be traced in the works of N. Machiavelli, J. B. Vico, B. Mandeville, A. Ferguson, W. Petty, A. Smith, J.-B. Say, K. Marx, C. Menger, W. Pareto, M. Weber, F. Hayek, and R. Merton.

Prerequisites for the "unintended consequences" of economic reforms in Ukraine include insufficient competence of initiators and organizers, errors in analyzing problems due to ignoring the specifics of the current situation, focus on achieving immediate results without the possibility to calculate long-term consequences of implemented measures, underestimation of the role of basic values of national culture and the impact of disclosure of predictions on the behavior of economic entities. The types of "unintended consequences" that affected the course of economic reforms in Ukraine include those that, while remaining functional for the system, rely on latent, unconscious and unplanned factors arising from latent dysfunctions. Varieties of mechanisms for the formation of "unintended consequences" of economic reforms in Ukraine include the manifestation of the results of latent functions, self-realization of social beliefs and self-destructive beliefs.

It is substantiated that the practice of mandatory preliminary testing at the local level on the basis of relevant information platforms makes it possible to eliminate shortcomings in advance, clarify and improve the implemented measures, determine their social effectiveness, and choose the best alternative. Conducting preliminary economic experiments avoids situations where, as a result of the reform, certain groups gain access to various types of rental income at the expense of society²³.

²² **Lypov, Volodymyr Valentynovych** – Doctor of Economics, Professor, Leading Researcher, SI "Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine" (26, Panasna Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine), ORCID: 0000-0003-3215-0612, e-mail: Lypov_vl@ukr.net

²³ The article presents the results of a study conducted within the research project on "Economic Contradictions of Globalization and Localization: Forms of Movement and Solutions" (state registration No 0120U105800).

Keywords: *digital economy, economic reforms, information (digital) platforms, sustainable development, unintended consequences*

References

1. Hrytsenko, A. (2016) "Ukrainian economic wonder", or Where do the reforms lead?. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina – Weekly Mirror. Ukraine*, 22. Retrieved 18.05. 2021 from <https://zn.ua/ukr/macrolevel/ukrayinske-ekonomichne-divo-abo-kudi-vedut-reformi.html> [in Ukrainian].
2. Vasilenko, V. (2013). Technological stakes in the context of the desire of economic systems to ideality. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State*, 8 (1), 65-72. Retrieved 18.05. 2021 from: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13_vvoski.pdf [in Ukrainian].
3. Schwab, K. (2018). *Shaping the Fourth Industrial Revolution*. Cologne: World Economic Forum.
4. Heyets, V. (2016). Economy of Ukraine: key problems and prospects. *Ekon. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 1, 7-22. <https://doi.org/10.15407/eip2016.01.007> [in Ukrainian].
5. Yaremenko, O. (2018). The controversial influence of institutional reforms on the functioning of the economy. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11-12, 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.11.003> [in Ukrainian].
6. Pustovoit, O. (2019). Intangible resources of economic growth. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 44-67. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.09.044> [in Ukrainian].
7. Lypov, V. (2011). Invisible hand that ... or who? From mutual adjustment to institutional complementarity. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3, 21-35 [in Ukrainian].
8. Shumpeter, Y. (2001). *History of economic analysis*. Vol. 1. St. Petersburg: Ekonomicheskaya shkola [in Russian].
9. Smit, A. (1997). *Theory of moral feelings*. Moscow: Respublika. [in Russian].
10. Taleb, N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York: Random House and Penguin Books.
11. Taleb, N. (2014). Why many economic models make us fragile and destroy the economy. In: Taleb N. *Antihrupacity. How to benefit from. chaos* (p. 660-676). Moscow: KoLibr. [in Russian].
12. Merton, R. (1936). The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. *American Sociological Review*, 1:6, 894-904. <https://doi.org/10.2307/208461>
13. Lal, D. (1998). *Unintended Consequences: The Impact of Factor Endowments, Culture, and Politics on Long-Run Economic Performance*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
14. Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
15. Merton, R. (1996). On Social Structure and Science. Ch. 15: The Unanticipated Consequences of Social Action. Chicago: University of Chicago Press.
16. Pilipenko, A.N. (Ed.). (2017). *Socio-cultural factors of economic development*. Dnepr, NGU [in Russian].
17. Hofstede, G. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York: McGraw-Hill.
18. Mandybura, V.O. (1998). Shadow economy of Ukraine as an object of special scientific research. Kyiv [in Ukrainian].
19. Soto, de H. (2000). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. London: Bantam Press.

20. Soto, de H. (1989). *The other Path. The Economic Answer to Terrorism*. London: Basic Books.
21. Braudel, F. (1982). *The Wheels of Commerce*. Braudel New York: Harper and Row.
22. Prodi, P. (2017). History of justice from pluralism of forums to modern dualism of conscience and law. Moscow: Izd-vo In-ta Gaydara [in Russian].
23. Dieieva, N., Khmurova, V. (2018). Public-Private Partnership: Interests of Stakeholders. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 99-111. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.09.099> [in Ukrainian].
24. Knir, M.O. (2018). Public-Private Partnership: World Experience and Experience of Ukraine. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Ekonomika" – Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series "Economics"*, 10 (38), 10-14 [in Ukrainian].
25. Kindzerskyi, Yu. (2016). Institutional trap of oligarchism and problems of its overcoming. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 12 (661), 22-46 [in Ukrainian].
26. Baranovskyi, O., Sidenko, V. (2004). Problems of ownership and legalization of capital and income in Ukraine. *Natsionalna bezpeka i oborona – National Security and Defense*, 2, 2-13 [in Ukrainian].
27. Sidenko, V. (2021). Challenges and risks of digital transformation: world and Ukrainian context. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, 40-58. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.040> [in Ukrainian].
28. Makkej, Ch. (2015). *The most common misconceptions and madness of the crowd*. Moscow: Alpina publishers [in Russian].
29. Melman, S. (1983). *Profits without Production*. New York: Alfred A. Knopf.
30. Shih, S. (1996). *Me-Too is Not My Style: Challenge Difficulties, Break through Bottlenecks, Create Values*. Taipei: The Acer Foundation.
31. Lir, V. (2019). Search an antidote from Dutch disease. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina – Weekly Mirror. Ukraine*, 13. Retrieved 18.05.2021 from https://zn.ua/ukr/energy_market/resursne-proklyattya-307757_.html [in Ukrainian].
32. Venn, J. (1888). *The Logic Of Chance Essay On The Foundations And Province Of The Theory Of Probability, With Especial Reference To Its Logical Bearings And Its Application To Moral And Social Science, And To Statists*. London: Macmillan And Co. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.19044>
33. Taler, R. (2018). *Behavioral psychology*. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
34. Kaneman, D. (2017). *Thinking fast and slow*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
35. Gajdar, E. (2012). Days of defeats and victories. In *Collected Works* (vol. 1, p. 23-324). Moscow: ID Delo [in Russian].
36. Lypov, V. (2014). G. Arryhi vs. P. Krugman: Fatal strategies and complementary leaks of the global financial crisis. *Ekonom. teor. – Economic theory*, 1, 37-50 [in Ukrainian].
37. Naisbitt, J., Naisbitt, D. (2010). *China's Megatrends: The 8 Pillars of a New Society*. New York: Harper Business.